

TORATEXTER OCH TARGUMTOLKNINGAR

Några tankar kring Roger Syréns doktorsavhandling *The Blessings in the Targums. A Study on the Targumic Interpretations of Genesis 49 and Deuteronomy 33* (Acta Academiae Aboensis, Ser. A, Vol. 64 nr 1). Åbo 1986.

Tryggve Kronholm

Stavanger

Antikens bibelöversättningar

Var och en som överblickar det judiska folkets historia från den babyloniska fångenskapens tid på 500-talet fKr fram till Islams segertåg på 600-talet eKr inser omedelbart att detta folk hölls samman av en gemensam förhistoria som gradvis nedföll i fasta traditioner och heliga skrifter på "Kanaans språk", samtidigt som det blev mer och mer splittrat både geografiskt och språkligt.

Även om de flesta judar — åtminstone i någon mån — bevarade kontakten med fädernas hebreiska, kom de normalt att befinna sig i områden som dominerades av arameiska, grekiska eller latin. Andra judar kom gradvis att anta syriskan som sitt vardagsspråk, medan ytterligare andra trängde in på etiopiskt språkområde. När slutligen den islamiska expansionen på 600-talet rullade fram lik en oemotståndlig våg, blev många judar efter hand nödsakade att i det dagliga umgänget tala arabiska.

Det säger sig självt att denna judiska flerspråkighet i antiken skapade behov av översättning — också på de heliga skrifternas område. Det var nödvändigt att göra de gamla hebreiska texterna fullt begripliga för nya generationer av icke hebreisktalande judar. Dessutom kände många judar ett behov av att kommunicera med den hedniska omvärlden även i fråga om judisk nationalhistoria och gudstro, och detta önskemål reste krav på adekvat återgivning och förklaring av biblisk terminologi.

Under antiken tillkom sålunda en lång rad judiska översättningar av de heliga skrifterna. Vid sidan av de arameiska targumerna finner vi olika grekiska tolkningar: främst Septuaginta,

men också tex Aquilas och Theodotions översättningar. Man räknar vidare med att det en gång funnits tidiga judiska bibelöversättningar till latin och syriska, tolkningar som senare skulle komma att påverka utformningen av den klassiska syriska Peshitta ("den enkla/folkliga [översättningen]") och av de sk gammallatiniska versionerna. Givetvis har det skapats judiska bibelöversättningar även till flera andra språk i antik tid.

Dessa gamla judiska bibelåtergivning, av vilka endast en liten del har bevarats till vår tid, representerar en levande tolkning av de heliga skrifterna. Antik bibelöversättning var i flera avseenden något annat än bibelöversättning i nutiden. När vi i dag talar om att översätta Bibeln, tänker vi främst på uppgiften att så noggrant som möjligt överflytta originaltext till målspråk utan viktig informationsförlust och utan nämnvärda tillägg. För den antika judendomen innebar bibelöversättning normalt också en förklaring av grundtextens innebörd, inte sällan med avsevärda moment av adaptation. Så kan de gamla judiska översättningarna även rymma samtidsanknytande utsagor om teater och cirkus, om proselytvärvning och mysteriereligioner osv. Därigenom tillämpas bibeltexten så att den talar in i nuets verklighet. Bakom detta fenomen ligger självfallet en övertygelse om att de heliga texterna har ett budskap till varje tid, har ständig aktualitet.

Antikens judiska bibelöversättningar har ett utomordentligt värde för språkvetenskapen, för judaistiken och för exegetiken.

Om vi här bara stannar för dessa tolkningars teologiska betydelse, inser vi snart att de för den gammaltestamentliga forskningen dokumente-

rar de tidigaste tolkningarna av GTs texter: de ger viktiga bidrag till det textkritiska och lexikografiska arbetet, därtill betydande exegetiska upplysningar. Vikten av dessa översättningar är inte mindre för den nytestamentliga forskningen: de bidrar till en korrekt uppfattning av de gammaltestamentliga citatens karaktär och funktion i NT; de ger inblickar i den levande förståelsen av GT i NTs omvärld; de konkretiserar rabbinisk teologi etc.

Targumerna

De bibelöversättningar som ger den rikaste inblicken i den antika judendomens teologi är de arameiska targumerna (själva ordet *targum* betyder "översättning", "tolkning"). Dessa targumer har djupa rötter i det judiska folkets historia. Redan under tiden för persisk överhöghet i Främre Orienten började stora grupper av judar att använda arameiskan som talspråk. Den rabbiniska litteraturen uppger att man redan från 400-talet fKr fann det nödvändigt att översätta de hebreiska bibeltexterna till arameiska i förbindelse med synagogans gudstjänst (b Meg 3a; Ned 37b; jfr j Meg 4,1 [74d]). Vi vet inte hur tillförlitlig denna uppgift är. Orimlig är den i varje fall inte. Vad vi säkert vet är att tex Mishna (början av 200-talet eKr) behandlar denna typ av regelbunden arameisk översättning inom gudstjänstens ram som en sedan länge etablerad praxis.

De arameiska tolkningar som sprang fram ur ett praktiskt behov i synagogan var från början fria, muntliga återgivningar av förelästa skrifttexter från Lagen och Profeterna. Föreläsaren reciterade originalet ord för ord från den hebreiska skriftrullen; originalet förblev den heliga skrift (*miqrā*). Vid hans sida stod översättaren (*m^etūrg^emān*), som i små portioner återgav meningen på arameiska. Det ligger i sakens natur att denna översättning (*targūm*) var fri och förklarande.

Det är osäkert hur tidigt man började skriva ned sådana arameiska tolkningar. Mycket tyder på att man i äldsta tid var återhållsam med att nedfälla dessa återgivningar i skriftlig form: de skulle inte konkurrera med "skriften". De tidigaste arameiska targumerna tillkom troligen för privat bruk eller strängt lokal användning, inte för att fungera som officiella bibeltolkningar.

Som ett övergångsfenomen kan vi kanske betrakta de targumtexter — möjligen från 100-talet fKr — som kom i dagen genom Qumran-

fynden (11QtgJob och 4QtgLev). Under århundradena närmast efter Jerusalems förstörelse år 70 eKr blev det emellertid en allt mer påträngande uppgift för rabbinisk ortodoxi att fastställa en acceptabel förståelse av de heliga skrifterna, en som noggrant svarade mot rabbinernas lärotradition. Så blev merparten av targumerna nedtecknade mellan 3 och 8 århundradet eKr.

Man bör observera att de judiska katastroferna 66–70(73) och 132–135 eKr också drev rabbinerna att slutgiltigt ta ställning till antalet heliga skrifter avsedda för offentlig föreläsning i gudstjänsten, dvs till kanonfrågan. Likaledes tvingades de in i ett intensivt arbete på att fastställa GTs originaltext och att ur den utrensa felaktigheter och för rabbinerna tvivelaktiga läsarter. De skriftlärdes arbete på text, kanon och targum hänger sålunda oupplösligt samman.

De för judendomen mest fundamentala skrifttolkningsproblemen har från första stund knutit sig till de fem Moseböckerna, Tora, och den mest betydelsefulla targumen till dessa texter blev *Targum Onqelos*, som gradvis kom att få en officiös status. Mycket talar för att den blev fullbordad i Babylonien under 3 århundradet eKr, men en stor del av materialet i denna targum är avsevärt äldre, och mycket av det leder sitt ursprung till Palestina, i synnerhet till Rabbi Aqibas skola. Onqelos är tämligen ordagrann i sin textåtergivning, och den bygger på en textform som står den hebreiska standardtexten nära. Emellanåt är översättningen parafraiserande, inte minst när teologiskt eller filologiskt besvärliga texter skall tillrättaläggas. Uttryck som avbildar Gud med mänskliga drag eller känslor blir gärna omskrivna. Texter som "heretiska" grupper kan tänkas missbruka blir definierade till sin "ortodoxa" innebörd. Bildlika vändningar preciseras och konkretiseras. Geografiska namn återges i många fall med samtida Ortsnamn. I enstaka tillfällen inskjutes korta berättande partier (*haggādōt*), emellanåt även aktuellt religiöst lagstoff (*h^alākōt*). I alldeles särskild grad parafrastras vissa längre poetiska texter.

Parallellt med den halvofficiella *Targum Onqelos* finns vissa palestinsiska targumer till Tora. Det gäller främst *Targum Neofiti I*, som fullständigt täcker de fem Moseböckerna; vidare *Targum Pseudo-Jonatan*, som återger Tora så när som på 15 verser; och slutligen *Fragmentartargumen*, som enbart innehåller översättning av 850 utav Moseböckernas totalt 5845 verser. Många av egenheterna hos *Onqelos* finns även i dessa översättningar, men bl a antalet messians-

ka tolkningar är i dessa tre avsevärt större. Tydligt yngst bland dem är Pseudo-Jonatan, som torde ha slutredigerats under 8 århundradet eKr. Den är rikt utbroderad med berättande material. Den ger också många klara uttryck för rabbinernas uppfattning om Guds väsen, om hans boning, om hans uppenbarelse av Tora, om hans änglar, om hans skaparverk, om människornas synd och död, om det messianska riket, om de rättfärdigas uppståndelse, om Gehenna och om den kommande världens liv.

Liksom det finns en officiös targum till Pentateuken, finns det en till Profeterna: *Targum Jonatan*. Vid sidan av den finns också en fragmentariskt bevarad, jerusalemisk profettargum.

Slutligen finns flera targumer även till böcker ur kanons tredje del, Skrifterna, bla till Psaltaren, Ordspråksboken, Job och de fem högtidsrullarna.

Till de arameiska targumerna kan man också räkna *den samaritanska pentateuktargumen*, som föreligger i starkt varierande handskriftsträdning.

Vetenskaplig targumforskning

Den vetenskapliga bearbetningen av de arameiska targumerna har i allt väsentligt ägt rum under det senaste århundradet. De officiösa targumerna, Onqelos och Jonatan, har visserligen varit kända för den lärda världen allt sedan den första targumutgåvan (Leiria 1494) och efterföljande rabbinbiblar, men de palestinensiska targumerna blev på allvar bekanta först genom M. Ginsburgers edition av Fragmentartargumen (1899) och P. Kahles bearbetning av targumfragment från den gamla synagogan i Kairo (1930).¹ I synnerhet tilltog dock intresset för targumforskning, sedan A. Díez Macho 1957 upp-täckte Targum Neofiti I i Vatikanbiblioteket.

De senaste decennierna har bevitnat en explosionsartad utveckling på targumforskningens område. Dels har det kommit en rad betydande editioner av targumtexter: främst A. Sperbers av *The Bible in Aramaic* (1959–1973), A. Díez Machos och hans medarbetares av Targum Neofiti I (1968–1979), D. Rieders av Pseudo-Jonatan (1974), M.L. Kleins av Fragmentartargumerna (1980), A. Tals av den samaritanska Pentateuktargumen (1980–1983) samt E.G. Clarkes och hans medarbetares av Pseudo-Jonatan, försedd med fullständig konkordans (1984).² Dels har många targumtexter blivit tillgängliga för en bredare publik genom moderna översättningar,

bla av Neofiti I (A. Díez Macho mfl inom ramen för ovannämnda edition), delar av Pseudo-Jonatan till Genesis (J. Bowker, 1969), Onqelos till Genesis (M. Aberbach och B. Grossfeld, 1976, 1982), två palestinensiska targumrecensioner till Pentateuken (R. le Déaut och J. Robert, 1978–1980) och Onqelos till Deuteronomium (I. Drazin, 1982);³ ett brett upplagt projekt för översättning av "the complete Aramaic Targum into English" är i full gång under ledning av M. McNamara.⁴ Arbeten av dessa slag rymmer inte sällan ett rikhaltigt inlednings- och kommentarstoff. Samtidigt har den språkvetenskapliga bearbetningen av det targumiska textmaterialet skjutit fart, senast dokumenterad genom D.M. Golumbs specialgrammatik till Targum Neofiti I (1985).⁵ Det inledande studiet i targumisk arameiska har också pedagogiskt tillrättalagts, inte minst genom E.E. Knudsens lärobok (1981).⁶

Den mest påfallande ökningen av vetenskapliga insatser på targumforskningens område gäller emellertid specialundersökningarna av teologisk och idéhistorisk natur (se närmare B. Grossfelds särskilda targumbibliografi, 1972–1977).⁷

Roger Syrén's avhandlingsämne

Dr. Syrén har valt att undersöka targumerna till Pentateuken, och därvid har han stannat för att närstudera targumerna till två texter av poetisk art. Det rör sig om två bibeltexter som i sig själva tillhör våra viktigaste källor till kunskap om det gamla Israel: Jakobsvälsignelserna över Israels stammar i Genesis 49 och Mosevälsignelserna över stammarna i Deuteronomium 33.

I den hebreiska grundtexten är dessa båda samlingar av välsignelser utformade i en epigramartad, starkt variationsrik form, som antyder att de båda textsviterna har genomgått en utsträckt traderingshistoria. Inom forskningen är man normalt återhållsam, då det gäller att tidfästa dessa texter, i vilka stammar och stamfäder konstfullt karaktäriseras, ömsom erkännansamt, ömsom klandrande, ömsom bespottande. Majoriteten av forskare menar dock att Deut 33 är yngre än Gen 49, men de generella dateringsförsöken sträcker sig från förstatlig tid — åtminstone med avseende på enskilda utsagor — fram till mitten av 700-talet fKr.

Som orsak till att han gett sig i kast med targumerna till dessa båda gamla och textmässigt svåra välsignelser uppger Dr. Syrén bla att

han önskat pröva den uppfattning som M. McNamara företräder i sitt arbete *The New Testament and the Palestinian Targum to the Pentateuch* (1966), nämligen att targumerna till dessa båda texter representerar det tidigaste stratum av targumisk aktivitet. Men självklart har Dr. Syrén också — vilket han korrekt påpekar — låtit sig inciteras av vissa nyare specialstudier rörande targumerna till Gen 49 och Deut 33, inte minst de av J. Komlosh (1973), M. Aberbach-B. Grossfeld (1976 och 1982) samt I. Drazin (1982).⁸

Inledningen förmedlar intrycket av att det är två frågor som står centralt i hela undersökningen. Den ena gäller i vad mån det är möjligt att på något sätt isolera dessa båda targumkapitel från övriga delar av Tora-targumerna till form och innehåll, så att det eventuellt skulle kunna påvisas att översättningsmetoden i dessa båda text-avsnitt är mer "ursprunglig" till sin karaktär än den vi finner i andra targumtexter. Den andra frågan är hur en "ursprunglig" ("original") targum kan ha sett ut. Till dessa båda huvudproblem knyter sig givetvis en lång rad delfrågor, men dessa båda förefaller helt fundamentala.

Med utgångspunkt i dessa huvudfrågor bygger författaren upp sin undersökning kring tre större intresseområden. I avhandlingens första del behandlar han problem som rör de partier i de båda targumtexterna som han definierar som egentliga översättningar, dvs sådana stycken som har direkt motsvarighet i det hebreiska originalet. Därvid inställs focus på de targumiska översättningsmetoderna (s. 14–31), på förhållandet mellan de targumiska översättningarna och de översättningar som man finner i andra antika versioner (s. 31–72) och på paralleller till de targumiska återgivningarna i den rabbiniska litteraturen (s. 72–75). I den andra huvuddelen tar han upp frågor som rör olika typer av tilläggsmaterial i targumerna, bla vad gäller de sk tilläggsens form (s. 76–79), deras bibliska källor (s. 79–86), deras teologiska karaktär (s. 86–127), deras paralleller i rabbiniska källor, i apokryfer och pseudoepigrafer, hos kyrkofäderna och i Koranen (s. 127–156) samt detaljer som kan antas spegla förhållanden i de targumiska tolkarnas samtid (s. 156–178). Den tredje huvuddelen ägnas åt frågor om förhållandet mellan Targum Onqelos och de palestinensiska targumerna, bla problem rörande datering av targumiskt material (s. 179–182), rörande targumernas ursprungliga karaktär (s. 182–195) och rörande det speciella förhållandet mellan Onqelos och de palestinensiska targumerna med avseende på de båda

valda perikoperna (s. 195–199). Hela arbetet avslutas med några sammanfattande anmärkningar beträffande en tidig datering av de båda targumtexterna (s. 200f), en kort generell "Summary" (s. 202–205), ett appendix med översikt över texterna i de valda targumavsnittens sk översättningspartier (s. 206–221), en bibliografi (s. 222–235), en förkortningslista (s. 236–238) samt indices (s. 239–259).

Generella och metodiska frågor

I sin inledning tar Dr. Syrén inte endast upp vissa frågor som knyter sig till valet av avhandlingsämne. Han förutskickar också något angående avhandlingens resultat och vetenskapliga värde: "From the viewpoint of the specialist already familiar with targumic method, our work is bound at times to be repetitive and to contain few new insights, but it is nonetheless hoped that it will be of some value for targumic studies in general, in attempting a workable method of dealing with selected individual targum texts on their own merit, i.e. as immediate objects of study (and not as only supplementary material to other texts)" (s. 13). Formuleringar av detta slag är ägnade att väcka nyfikenheten angående vad som är detta arbetes vetenskapliga mål.

Själva objektet för undersökningen är naturligtvis targumtexterna till Gen 49 och Deut 33, men i exakt vilken avsikt studeras dessa texter? Redan en ytlig genomgång av dissertationen avslöjar en lång serie av olikartade approaches. Här är stycken av litterärkritisk art, här är filologiska detaljundersökningar, här är traditions-historiska bidrag, tidshistoriska reflexioner, hermeneutiska iakttagelser osv.

Nu har vi likväl redan noterat att en för hela avhandlingen övergripande frågeställning rör sig kring M. McNamaras tes angående äldsta stratum i targumisk utveckling (se tex s. 11), och som ett viktigt resultat av hela undersökningen framhålls att "we would not endorse M. McNamara's thesis that Gn. 49 and Dt. 33 represent the earliest stage of targumic development" (s. 205).

Vi har emellertid också noterat att McNamaras tes i sin roll av övergripande frågeställning har en pendant i den problematik som rör "ursprunglig" targum. Redan i inledningen (s. 11) ställer författaren tre frågor som alla innehåller ordet "original". Den första lyder: "Could it be, for example, that their [*scil.* the targums to Gen

49/Deut 33, T.K.] methods of translations are in some way more 'original' in character than other targum texts?" Den andra frågan går ett avgörande steg vidare: "what could an 'original' targum have looked like?" Den tredje frågan knyter de båda föregående samman: "Could it be that either of these two *corpora* [scil. Targum Onqelos vs. the Palestinian targums to Gen 49/Deut 33, T.K.] presents a straighter access to the 'original' targum than the other?"

Personligen menar jag att uttrycket "'original' targum" är ett förfelat uttryck. Självfallet kan vi inte på något sätt belägga existensen av en bestämd, ursprunglig typ av targum, långt mindre existensen av en enda ursprunglig targum.

Därtill kommer att förekomsten av en sådan ursprunglig targum är extremt osannolik redan på grundval av generella överväganden. Man kan tex börja med att fråga: Har det någonsin funnits en ursprunglig hebreisk bibeltext? Är det inte uppenbart att det som vi kallar den hebreiska originaltexten är en relativt sen skapelse av rabbinsk ortodoxi, kanske från slutet av 1 århundradet eKr? I äldre tid gällde snarare att bibeltexten i Jerusalem inte var densamma som på Garissim, och texten i Palestina var inte densamma som i Egypten.⁹ Något liknande gäller den synagogala liturgin — så långt vi förmår följa den. Det är riktigt att den långa epok av rabbinsk aktivitet som vi brukar kalla synoden i Jamnia resulterade i vissa standardiseringar på liturgins område.¹⁰ Men den synagogala liturgin har likväl alltid bevarat en betydande lokal variation. Den spänning som vi under medeltid och nyare tid kan iaktta rörande tex sefardisk och askenaisk rit fanns givetvis också i antiken, inte bara i talmudisk tid mellan babylonisk, palestiniensisk och egyptisk ordning utan också före Jamnia-perioden i distriktsbunden praxis. Samma sak gäller — *mutatis mutandis* — rabbinska skolriktningar, formulering av *h^alakōt* och *haggādōt* osv. Med andra ord: Sökandet efter något som vi med rätta skulle kunna beteckna som en ursprunglig targum är enligt min övertygelse ett sökande efter något som aldrig har existerat. En helt annan sak är att vi i nu föreliggande targumtexter genom litterärkritiska och traditionshistoriska analyser teoretisk skulle kunna urskilja olika utvecklingsstadiet i dessa texter. Men ingen sådan analys kan leda oss tillbaka till en "'original' targum".

Enkelt uttryckt innebär detta sakläge att avhandlingens övergripande frågeställning inte är ägnad att fungera som en sådan. Arbetet blir med naturnödvändighet en serie fristående ve-

tenskapliga bidrag, vars funktion inom undersökningens helhet är dömd att vara oklar och odefinierbar. Det blir inte möjligt att ställa de enskilda delarna i tjänst åt denna fiktiva, övergripande problematik, och därför inte heller möjligt att konsekvent utvärdera och uppsummera detaljstudiernas resultat i relation till helheten. Det intryck som kvarstår är att författaren — som känner den nutida vetenskapliga targumdiskussionen väl — har inspirerats mer av dess spridda frågeställningar än av en egen, genomtänkt helhetsproblematik.

Ett par exempel kan illustrera effekten av detta.

Inom ramen för en behandling av targumernas översättningspartier finner vi bla ett litet stycke angående prepositionen *qādām/q^ādām*, "framför", "inför" etc i dess eventuella funktion av anti-antropomorfistiskt uttrycksmedel, alltså för att mildra/undvika beskrivningar av Gud i mänskliga kategorier. Det som påtagligt har inspirerat författaren till detta avsnitt är några studier av M.L. Klein från slutet av 1970-talet och början av 1980-talet.¹¹ I ljuset av Kleins arbeten analyseras så de aktuella perikoperna. Detta är i sig gott och väl. Analysen leder fram till följande slutsats: "To sum up, then, **דָּפָר** has not in itself any specific anti-anthropomorphic meaning, but it could be used as a means of avoiding anthropomorphisms in the targums, in the same way as other similar devices" (s. 26). Denna slutsats är inte särskilt anmärkningsvärd, men framför allt: Vilket syfte tjänar detta avsnitt inom ramen för undersökningens helhet?

Som ett andra exempel väljer jag ett av avhandlingens tunga kapitel: en behandling av de teologiskt betydelsefulla termerna *mēmṛā'* och *š^ekīntā'* (s. 87–101). Båda dessa begrepp användes av rabbinerna för att uttrycka olika sidor av Guds aktiva närvaro. Även om förståelsen av dessa termers exakta funktion i targumerna är häftigt omdebatterad, kan man kanske generellt antyda att *mēmṛā'* betecknar denna aktiva närvaro i det gudomliga ordet, medan *š^ekīntā'* avser samma närvaro som ett temporärt eller permanent gudomligt boende i gudsfolkets mitt. Också i detta fall får man nu intrycket att det som i synnerhet har inspirerat författaren till detta kapitel är de omfattande bidrag till dessa båda termers funktionsområden som har lämnats av D. Muñoz León, R. Hayward och A.M. Goldberg under 1960-, 1970- och 1980-talen.¹² På ett tillitsväckande sätt refererar författaren visserligen dessa forskares ståndpunkter och relaterar

dem till sitt eget textmaterial, men förgäves väntar man en utvärdering (jfr s. 101) och i synnerhet några resultat som är av vikt utifrån en bestämd frågeställning.

Det är inte svårt att lägga fram ytterligare exempel av detta slag. De exempel som jag har nämnt är ägnade att belysa en invändning mot Dr. Syrén's avhandling av generell och metodisk art, nämligen att avsaknaden av en genomtänkt och klar uppgiftsprecisering med nödvändighet motsvaras av en lös integrering och otydlig funktion vad gäller de enskilda studiernas roll i arbetets helhet.

Denna invändning kan förtydligas genom ett konstruktivt exempel.

Den frågeställning som enligt min mening hade varit särskilt fruktbar visavi det valda undersökningsmaterialet är den som rör *relationen mellan targumerna* (och som författaren utifrån en synvinkel behandlar i avhandlingens tredje del, s. 179–199). Jag tänker på frågor av typen: Vad visar materialet beträffande relationen mellan Fragmentartargumen och Neofiti I? Vilket är Pseudo-Jonatans förhållande till denna eventuella relation? Finns det tecken som tyder på att Onqelos är en komprimerad targum baserad på palestinensiskt material? Vilka tänkbara förlagor är vi i stånd att registrera? Kan undersökningar av denna art lämna något bidrag till en i varje fall relativ datering av targumiska textenheter, fragment och tillägg? Utifrån en för hela arbetet övergripande fråga angående relationen mellan targumerna hade det varit möjligt att på ett organiskt och fruktbart sätt integrera och revidera merparten av de nu isolerade textkritiska, traditionshistoriska och formkritiska analyserna i en logiskt och strukturellt sammanhållen undersökning.¹³

Låt mig ta upp ytterligare en generell och metodisk fråga som Dr. Syrén's avhandling aktualiserar.

Som vi redan har sett är det tre huvuddelar som utgör stommen i arbetet. De är betitlade i tur och ordning "The Translation", "The Additions" och "The Relationship between Onqelos and the Palestinian Targums" (jag bortser här från en fjärde, kort och delvis konkluderande del, s. 200f). Denna disposition är visserligen pedagogiskt förtjänstfull, men den bygger självfallet på förutsättningen att det är möjligt att dissekera ett targumiskt material så att man utvinner en hög med "translation" och en hög med "additions". Frågan är då i vad mån denna förutsättning har en motsvarighet i materialets egenart. Om vi betänker att targumerna har sitt

Sitz im Leben i en levande synagogal tradition och i lärohusens diskussioner, är det inte svårt att inse att dessa arameiska tolkningar är sådana att de till sin natur innehåller översättning och tillrättaliggande förklaring i en helhet. Det är denna helhet som är det karaktäristiska för de arameiska targumerna, givetvis i starkt varierande sammansättning allt efter behov, skolriktning och teologisk inriktning. Detta gör att en separation av "translation" respektive "additions" alls inte är så problemfri som avhandlingens uppläggning ger vid handen.

Också denna punkt kan belysas genom ett par exempel.

När Dr. Syrén diskuterar "The Translation", tar han bla upp en del översättningstekniska särdrag hos targumerna: dubbelöversättningar, lexikaliska och syntaktiska modifikationer, återgivningen av metaforer, apologetiskt motiverade återgivningar och bruket av en viss preposition som eventuellt anti-antropomorfistiskt uttrycksmedel. Här står vi genast inför svåra definitionsproblem: Är en dubbelöversättning att bestämma som en "translation" eller som "translation and addition"? Bör lexikaliska och syntaktiska modifikationer definieras som ren översättning eller som utvidgad/modifierad återgivning? Är bruket av en preposition i anti-antropomorfistisk funktion ett stycke översättning eller ett tillägg i förhållande till originalet?

Går vi med dessa frågeställningar i bakhuvudet vidare in i avhandlingens andra huvuddel, där "The Additions" behandlas, möter vi — som vi sett — bla en utförlig diskussion av de båda termerna *mēmra* och *šekintā*. Avser rabbinerna att genom dessa och liknande termer lägga in något i den bibliska texten som de inte menar finns där? Är inte i själva verket deras bruk av dessa termer helt parallellt med deras bruk av exempelvis prepositionen *qādām/qādām* i anti-antropomorfistisk funktion? Skall inte båda typerna av uttrycksmedel tjäna till att gardera en återgivning av bibeltexten i en för rabbinerna korrekt inriktning, till hinder för en "heretisk" förståelse av texten? Annorlunda uttryckt: Vad berättigar till att behandla det ena slaget av uttryck som "translation" och det andra som "additions"?

Svårigheten att sakligt korrekt separera översättning från tillägg i ett targumiskt material ger flera andra utslag i avhandlingen. När författaren tex behandlar olika former av paralleller till de targumiska utläggningarna (kap. II.4.), sker detta inom ramen för en diskussion av "The

Additions". Likväl är det ju uppenbart att flera av de anförda texterna ur den rabbiniska och patristiska litteraturen innehåller mängder av parallellmaterial också till de detaljer som tidigare har berörts under rubriken "The Translation". Omvänt kan man konstatera att targumernas förhållande till andra antika versiones dispositionsmässigt behandlas under huvudrubriken "The Translation", trots att det också i detta fall är välkänt att flera antika bibelöversättningar innehåller en hel del stoff som löper parallellt med targumernas haggadiska och i någon mån halakiska element.

Dessa och liknande förhållanden illustrerar att den fundamentala distinktion som ligger till grund för uppbyggnaden av avhandlingens struktur är tvivelaktig och med fördel hade kunnat ersättas av en litteraturvetenskapligt långt mer finmaskig begreppsarsenal.

Vetenskaplig noggrannhet

Detaljgranskningen av Dr. Syrén's avhandling inleds lämpligen med några ord om akribin.

Genom en rad stickprov på referat av andra forskares ståndpunkter, citat ur sekundärlitteraturen, återgivning av primärkällorna osv har jag kunnat konstatera en hög grad av tillförlitlighet. Naturligtvis är det i det närmaste ogörligt att i ett så omfattande och tematiskt komplicerat arbete helt undvika tryckfel och smärre oegentligheter.

Några detaljmärkningar kan illustrera det sistnämnda.

De stora targumforskarna Díez Machos och Muñoz Leóns namn skrivs konsekvent utan accent. Denna skenbara bagatell torde vara lika irriterande för vederbörande som ett accentlöst "Syrén" för avhandlingens författare.

En annan detalj är att den syriska bibelöversättningen "Peshitta" emellanåt skrives korrekt (med punkt under första "t"), emellanåt mindre korrekt (utan någon punkt) och emellanåt helt inkorrekt (med punkt under båda "t"; jfr tex s. 34–36 med s. 225 och 231f).

Något fulare skönhetsfläckar finner man i grekiskan. På s. 39 står ordet *hydōr* tre gånger med akut accent före spiritus asper; på s. 40 har accenten över *tēn* fallit bort; på s. 41 har ordet *en* försetts med akut accent i stället för spiritus lenis; på s. 48 står *pros* med kontext-*sigma* i stället för finalbokstav; på s. 56 står *autō* utan spiritus lenis osv. Fel av detta slag säger antagligen mer om trycktekniska svårigheter än om författarens förmåga till noggrannhet.

När det gäller den handskrivna syriskan (i huvudsak gäller det reproduceringen av Peshitta-texter ur Deut 33) avslöjar den en hand som befinner sig tämligen fjärran från den syriska munkfromhetens kretsar.

Vad beträffar arabiska, förekommer så långt jag har kunnat utröna tre ord, av vilka två tarvar en mindre korrigerig: *kursīyyuhu* (s. 154, not 290) skall ha *sukūn* över *rā*, inte en punkt, vilket skapar bokstaven *zā*; vidare skall *wasf* (s. 203) ha punkt under "s".

Vad slutligen angår den engelska språkdräkten, förefaller den acceptabel. Antalet tryckfel är mycket ringa, och hemsnickrade ord är sällsynta (sådana som "dypsychos", s. 128).

Allt som allt är akribin i arbetet god. Särskilt berömvärd är den noggranna återgivningen av hebreiska och arameiska ord.

Framställningssätt

I allt väsentligt är framställningssättet i avhandlingen oklanderligt. Stilen är klar, emellanåt en aning yvig och ordrik. I synnerhet i partier med detaljfilologiska resonemang kan satserna ibland bli onödigt tunga. I en del fall hade redovisningen av en viss undersökning med fördel kunnat förenklas i huvudtexten, medan understödande resonemang, specialnotiser och illustrativa exempel delvis kunnat förvisas till not-apparaten; ett sådant förfaringssätt hade gjort det lättare för läsaren att följa huvudargumenteringens gång (exempel på partiellt opedagogiska avsnitt är kap. I.1.5.1. och I.1.5.2.).

Enligt min bedömning störs emellertid framställningen främst av den redan påtalade och för hela arbetet grundläggande bristen på enhetlig problemfixering. Denna avsaknad leder ur formell synvinkel bla till att författaren under arbetets gång endast partiellt blir i stånd att meningsfullt sammanfatta de enskilda, fristående undersökningsresultaten. Det mest betydande undantaget utgöres av kap. III.2.3. (s. 192–195), men där rör det sig inte primärt om slutsatser baserade på ett närstudium av texter utan om tämligen generella konklusioner byggda på allmänna överväganden kring materialet.

Vetenskaplig bearbetning

Avhandlingens första huvuddel ägnas alltså åt de partier av targummaterialet till Gen 49/Deut 33 som har definierats som egentlig översättning.

I det första större avsnittet berör Dr. Syrén frågan om översättningsmetoder: litterala, ofullständiga och en del andra (dubbelöversättningar, lexikaliskt eller syntaktiskt modifierade återgivningar, behandling av metaforer, apologetiskt motiverade tolkningar etc.). Exempelredovisning och bearbetningen av de enskilda problemkretsarna är på många sätt förtjänstfulla. Den avslutande jämförelsen mellan de olika targumerna blir emellertid oprecis och egentligen inte särskilt givande. Orsaken till detta är givetvis bristen på definierad och enhetlig frågeställning och därmed sammanhängande lösning och integrering av de enskilda studierna. Det är därför endast konsekvent att avsnittet slutar abrupt och utan sammanfattning (s. 31).

Ett andra större avsnitt ägnas åt förhållandet mellan targumerna och de övriga antika bibelöversättningarna. Det inleds med en forskningsöversikt som bär vittne om kunnighet, låt vara att den enligt min mening rymmer allt för litet av kritisk approach. Författaren gör här också ett visst nummer av att man inom versionesforskningen för det mesta behandlar targumerna som vittnen eller jämförelsematerial till en viss versio, medan han för egen del går den motsatta vägen: fokuserar på targumerna och låter övriga versiones tjäna som jämförelsematerial (s. 38). Detta är givetvis ingen ny arbetsgång. Det är bara så att majoriteten av versiones-studier gäller icke-targumiska texter, och då är det naturligt att låta relevanta targumtexter tjäna som informationsmaterial och jämförelsestoff, medan det för Dr. Syrén är naturligt — för att inte säga: på grund av hans ämnesval nödvändigt — att förfara på omvänt sätt. Arbetsgången ligger i sakens natur. Alltnog, detta avsnitt är omfattande, och det innehåller jämförelser mellan targumerna till Gen 49/Deut 33 och övriga versiones med avseende på hapax legomena, ord av osäker innebörd, andra "Words of Interest", reflexer av äldre exegetisk tradition samt särskilda överensstämmelser mellan targumtexterna och Peshitta. De olika intresseområdena behandlas främst listartat. Endast korta kommentarer knyts till de enskilda problemen. Översiktligheten är god och noggrannheten utan anmärkning, men behandlingen är atomistisk. Detta blir ännu mer påtagligt i den samling statistiska iakttagelser som avslutar detta avsnitt: sett isolerade är de både goda och värdefulla, men på grund av den påpekade avsaknaden av generell problemfixering, hänger de likväl i luften, och de leder med nödvändighet till konklusioner som är så allmänna att de inte i egentlig grad kan sägas

utgöra slutsatser på grundval av den genomförda undersökningen: "what do the Versions tell us about the Targums? Two points come to mind: 1) The targums are *also* translations of the Herb. text: they demonstrate the result of strenuous exertion with the scriptural text... 2) In addition to this interest in the text itself, the targumists often display a more specific, hermeneutical interest..." (s. 72). Dessa båda förhållanden är välkända för alla som har arbetat något med targumer. Betydligt mer spännande hade varit att få svar på frågor av typen: Vad har de jämförande studierna mellan targumerna och versiones givit rent konkret? Går det att urskilja några bestämda tendenser? Finns det detaljer som tyder på särskild närhet mellan en viss targumtradition och en viss version? Avslöjar studiet något om förhållandet mellan targumerna själva? Så många detaljerade studier hade bort avkasta något mer än att targumerna är översättningar av den hebreiska bibeltexten och röjer ett hermeneutiskt intresse.

Ett tredje avsnitt gäller de targumiska översättningar som kan anses ha blivit återspeglade i den rabbiniska litteraturen. Här har Dr. Syrén uppenbarligen varit starkt beroende av andras arbeten och endast i begränsad omfattning på egen hand kämpat med de rabbiniska källorna.¹⁴ Det är också tydligt att de få ting som diskuteras ger ett magert utbyte: "The basis for our comparison does not allow any far-reaching conclusions" (s. 75). I realiteten torde det problem som beröres i detta avsnitt vara så omfattande och mångfasetterat att det kunde motivera en hel specialundersökning.

Avhandlingens andra huvuddel ägnas åt det material som författaren har bestämt som "The Additions".

I ett inledande stycke diskuteras dessa tilläggs "form", vilket här snarare innebär generell karaktär än form/formtyp i litteraturvetenskaplig mening (en jämförelse med tex A. Goldbergs färskva behandling av form/formtyp i midrashisk litteratur är härvidlag lärorik).¹⁵ En problematik som det här hade varit naturligt att dra in är frågan om de olika materialtypernas funktion i targumerna, bla under diskussion av de olika formtypernas ursprungliga *Sitz im Leben*. Men alla *desiderata* strandar mot den oskarpa problemfixeringen.

Ett påföljande avsnitt om explicita och implicita referenser till bibliskt material i de valda targumtexterna är på många sätt informativt, men det hade vunnit på en diskussion rörande olika vägar att urskilja bibliska citat och allusioner.

De teologiska föreställningarna i textmaterialet ägnas ett av de — i god mening — tyngsta avsnitten i dissertationen.

Först diskuteras funktionen hos begreppen *mēmṛā*² och *šēkīntā*². Som redan tidigare nämnts, ger författaren här en kunnig forskningshistorisk översikt över i synnerhet Muñoz Leóns, Haywards och Goldbergs studier,¹⁶ dock allt för mycket refererande och allt för litet självständig och kritisk. Man hade önskat att författaren i långt större utsträckning hade koncentrerat sig på de aktuella *loci* i sitt eget material och analyserat dem i ljuset av de anförda undersökningarna och slutligen bidragit till kritik och vetenskaplig precisering på grundval av sitt närstudium.

När Dr. Syrén i följande stycke kommer in på messianska utläggningar i materialet, rör han sig på minerad mark. Ideologiska hänsyn har inte sällan fått styra forskningen på detta fält: judiska forskare har gärna nedtonat de messianska ställena, och de kristna har omvänt strävat efter att finna messianska ställen *en masse*. Författaren ger prov på en vetenskapligt korrekt approach och låter materialet självt styra framställningen. Det som jag likväl ser som en svaghet i detta avsnitt är att variationen i förkristen messiasstro i allt för hög grad har uniformerats till *en* messiasstro, dessutom att messianska föreställningar begagnas som dateringsinstrument. När det gäller det sistnämnda, kan det naturligtvis förekomma fall, där detta låter sig göras på ett adekvat sätt, men ofta är dessa föreställningar så generella eller diffusa att de inte ägnar sig som dateringsunderlag (som ett enda exempel på ett lättsinnigt resonemang vill jag peka på följande utsaga om en tid, då "the 'traditional' depictions of the figure of Messiah (i.e. as human warrior and king, bringing righteousness and peace) were beginning to acquire more phantastic features": "This would also mean that Rev. 19 and our verses [*scil.* Gen. 49,11f according to the Palestinian targums, T.K.] (roughly in their present form) would be contemporary; the structural elements, however, could be earlier, possibly much earlier", s. 111).

Ett litet stycke om Messias följeslagare (s. 115–117) innehåller flera goda iakttagelser rörande Mose och Aser (NB! I ordet *yšr^cmyn* har *ajin* och *mem* bytt plats; läs: *yštm^cyn*, s. 115). Det torde dock vara betydligt mer problematiskt än vad författaren ger intryck av att ta den targumiska behandlingen av Aser till intäkt för att han är en Messias-följeslagare. Likaså förekommer det mig som en djärv tanke att förklara

en antagen överföring av profeten Elias roll på Aser under hänvisning till den geografiska förbindelsen mellan Elias Karmel och Asers landområde (enklare är väl att anta en rabbinisk ordlek *ršh* – *r^ch* som bakgrund för den märkliga utsagan i Deut 33,24 enligt Targum Neofiti I).

I nästa avsnitt, som omhandlar de eskatologiska föreställningarna i materialet, rör sig Dr. Syrén ånyo på svårforcerad mark. Sin framställning bygger han uppenbarligen i hög grad på R.P. Gordons studie "The Targumists as Eschatologists" (1977), i viss mån även på arbeten av Komlosh och McNamara.¹⁷ Hans egna undersökningar, å andra sidan, ger inte mycket nytt, och slutsatsen blir tämligen svepande: "Without entering into the extremely vivid world of Jewish apocalypse [*sic!* T.K.], we may close this passage here by concluding that the targumic verses quoted obviously took their colour from the apocalyptic sphere" (s. 124; avser närmast targumerna till Deut 33,6, i synnerhet uttrycket "den andra döden" hos Onqelos respektive Fragmentartargumerna och Neofiti I). Det som ur vetenskaplig synvinkel hade varit viktigare att fastställa är *vilken* apokalyptisk sfär som författaren syftar på, eventuellt också i vad mån de eskatologiska detaljerna i materialet kan bidra till att tydliggöra förhållandet mellan targumerna, respektive mellan dem och deras antagna, apokalyptiska förlagor/paralleller.

En liknande ytlighet i konklusion gäller det avslutande stycket om förbindelsen mellan undersökningsmaterialet och rabbinisk lära (s. 127). Med speciell hänvisning till Messiasföreställningen och *mēmṛā*²-terminologin hävdar författaren sålunda att "targumic understanding of the Scripture was not a mere copy of Rabbinic teachings". Hur skall man då kunna skilja mellan targumister och rabbiner? Är det sannolikt att targumisterna var något annat än rabbiner och deras lärjungar?

I ett nytt avsnitt diskuteras paralleller till de targumiska utläggningarna. Här har författaren först samlat rabbiniskt material, och han gör ingen hemlighet av att han har funnit detta material främst i föreliggande samlingar (jfr s. 127, not 203). Detaljdiskussionen är visserligen kunskapsrik, men den är delvis ytlig, och integreringen i en helhet fortsätter att vara störande bristfällig (man hade tex väntat att på s. 138 och 148 finna några samlade uttryck för vad detaljarbetet avkastat totalt sett). En märklig frågeställning som tas upp (s. 139) är vad haggadisterna har gemensamt med apokalyptikerna. Detta förefaller mig vara en vilseledande dis-

tinktion, då det rimligen i många fall måste ha varit så att apokalyptiker har varit drivna haggadister och haggadister övertygade apokalyptiker. En sådan distinktion är ägnad att leda till ett oprecist resonemang. En annan, delvis besläktad äventyrlighet ger sig författaren in på i diskussionen angående Naftali som budbärare (jfr de palestinensiska targumerna till Gen 49,21): "The story is probably of an ancient origin, since at its bottom lies the old question about the end and recompensation of the righteous and the wicked, a question which receives the classical answer (*nota bene* on an inner-worldly level!)" (s. 141). Inte visar väl denna problematik — som vi givetvis har många exempel på i nutida skönlitteratur — att ett verk är antikt/ålderdomligt? Mer spännande hade det varit om författaren hade satt in sina *haggādōt*-studier i en verklig diskussion med tex J. Heinemanns och A. Shinans specialstudier (från 1974 respektive 1979).¹⁸

Så följer ett avsnitt rörande övriga paralleller till targummaterialet i De tolv patriarkernas testamenten, Nya Testamentet, Filon, kyrkofäderna och i Koranen. Här finns mycket att lära, men jämförelsematerialet är i realiteten så stort att behandlingen är dömd att bli ytlig. Dess funktion inom ramen för avhandlingens helhet förblir också delvis otydlig.¹⁹

Vad beträffar ett följande avsnitt angående ställen i materialet som kan tänkas avspegla förhållanden i targumisternas samtid, ger författaren prov på en god kännedom om sekundärlitteraturen. I behandlingen om materialets liturgiska *Sitz im Leben*, skulle jag ha funnit det naturligt att undersöka också den roll som de valda bibeltexterna konkret spelade i antik, synagogal liturgi.²⁰

Nästa avsnitt berör toponymer i undersökningsmaterialet, och det är tydligt — och erkänt — inspirerat av P.S. Alexanders otryckta Oxford-dissertation (1974).²¹ Behandlingen är både lärorik och berömvärd, men på nytt: Vilken är toponymstudiens funktion i avhandlingens helhet?

Stor utförlighet ägnas åt eventuella allusioner i materialet på historiska händelser. Orsaken till denna utförlighet torde vara en önskan om att finna dateringsbidrag. Författaren lägger här i dagen en imponerande beläsenhet (se speciellt s. 166f). Det är fyra problem som aktualiseras: 1. allusioner på skolor och akademier; 2. detaljer rörande Sebulons område och sysselsättning; 3. Onqelos-tolkningen av uttrycket "på aftonen" i Gen 49,27; och framför allt: 4. Pseudo-Jonatan

uttryck "Johanan, översteprästen" i Deut 33,11.

Undersökningen rörande det första problemet — i realiteten om *bēt midraš* i Fragmentar-targumerna till Gen 49,7 och i de palestinensiska targumerna till Deut 33,18 — leder inte fram till något egentligt resultat vad gäller datering utan endast till ett generellt antagande: texterna "reflect a fairly advanced stage of affairs as far as the development of the Jewish schoolsystem is concerned" (s. 161).

Det andra stycket — som berör Sebulon — är både intressant och kunskapsrikt, men det är, som författaren själv anmärker, "not very helpful for fixing an exact date for the PsJ passage" (s. 164). Kanske det hade varit mer fruktbart att använda de gjorda iakttagelserna för att söka bidra till att säga något om den egenartade karaktären hos Pseudo-Jonatan (jfr bla vad A. Shinan skriver i en färsk studie om de palestinensiska targumerna/1985/: "PsJ seems unworthy of the designation 'Targum'; it is better described as an Aramaic text based on an Aramaic Targum to the Pentateuch, which endeavours to retell, and elaborate on, the biblical narrative using a variety of post-biblical and extra-biblical traditions.")²²

Inte heller det lilla stycket kring uttrycket "in the afternoon" leder fram till ett verkligt dateringsbidrag.

Det är tydligt att författaren själv lägger störst vikt vid stycket om översteprästen Johanan i Pseudo-Jonatan till Deut 33,11. Författaren hävdar att identifikationen av Elia, som nämns i samma targumvers, är avgörande för textens historiska placering, och efter utförlig och lärd diskussion finner han att Elia här sannolikt avser Johannes Hyrkanus I (c. 135–105/4 fKr). Den kvardröjande osäkerheten är dock betydande.

På grundval av dessa fyra stycken kring påtagligt kontroversiella referenser dristar sig författaren likväl att konkludera: "T.Gn. 49/Dt. 33 have preserved relatively extensive material which at least partly fits well in with known historical data" (s. 178). De anförda källorna är enligt min mening inte bärkraftiga för denna slutsats. Däremot har författaren givetvis rätt i att Pseudo-Jonatan visar sig ha inkorporerat tilllägg som "were maintained in narrow circles only and never known to the early transmitters of the other targums" (s. 178; jfr dock A. Shinans ovan citerade uppfattning av Pseudo-Jonatan).

Avhandlingens tredje huvuddel riktar uppmärksamheten på förhållandet mellan Onqelos-

traditionen och de palestinensiska targumerna (jfr vad som ovan sagts angående generella och metodiska frågor).

Ett första avsnitt speglar — delvis med utmärkt kritik — nyare undersökningar rörande datering av targumiskt material. När författaren efter avslutad diskussion ansluter sig till uppfattningen att dateringen av en enskild targumtext inte är av avgörande betydelse för frågan om datering av targumerna som helhet (s. 182), kan man endast invända att en sådan ståndpunkt näppeligen har något egentligt alternativ.

I ett andra avsnitt behandlar författaren på grundval av tidigare forskning problemet rörande targumernas "ursprungliga" karaktär. Här möter man en ämnesbehandling som på nytt bestyrker författarens omfattande beläsenhet men också hans alltför flyhänta bearbetning. Det sistnämnda draget är så på fallande att slutsatserna beträffande minst fyra stadier av targumisk utveckling (s. 190) framstår som helt otillräckligt underbyggda; dessutom är de dåligt integrerade i avhandlingen som helhet.

Ett avsnitt som redovisar ett solitt detaljstudium är III.3., där relationen mellan Onqelos och de palestinensiska targumerna med avseende på Gen 49/Deut 33 blir föremål för behandling. Även om de upprepade antagandena om möjligheten att påvisa en mer eller mindre konkret "dependence" inte utan vidare förmår övertyga, även om en mer samlad och komplett litterärkritisk analys hade varit önskvärd, och även om de egentliga slutsatserna blir nog så oskarpa och svårgripbara, är det närstudium som ligger till grund för detta avsnitt värt stort beröm.

En mycket kort, fjärde huvuddel tar upp några övergripande iakttagelser med avseende på en relativt tidig datering av targummaterialet

till Gen 49/Deut 33. Det vetenskapligt viktigaste i denna del är de kloka reservationer som författaren knyter till sina egna tentativa slutsatser.

Sammanfattande omdöme

Den avgörande svagheten i Dr. Syrén's avhandling som helhet ligger i bristande stringens vad gäller precisering av undersökningsuppgift och en därmed sammanhängande partiell brist vad avser metod och sammanfattande redovisning i detaljstudierna. Mot denna svaghet måste emellertid vägas författarens förmåga att i många fall tydligt och systematiskt ordna sitt disparata stoff, hans huvudsakligen goda framställningsätt, hans förtjänstfulla akribi, och i långt högre grad hans utmärkta kännedom om primärmaterial och relevant sekundärlitteratur. Vad gäller den vetenskapliga bearbetningen av avhandlingsämnet har den föregående framställningen primärt varit inriktad på defekter av olika slag. Dessa kritiska anmärkningar får på intet sätt skymma det faktum att arbetet också vetenskapligt sett har betydande förtjänster: den bristande stringensen i problemfixering kompenseras i viss grad av en förnuftigt och kunnigt vald samling av problem- eller intresseområden, och den samlade behandlingen av dessa områden ger trots allt ett essentiellt bidrag till utforskningen av targumtraditionen till Gen 49/Deut 33. Även om arbetet inte bringar i dagen tidigare okända och sensationella forskningsresultat utan endast lägger en rad delvis fristående detaljstudier in i en av den tidigare forskningen redan utarbetad infattning, bör man inte bortse från att Dr. Syrén i ett nordiskt sammanhang har utfört en vetenskaplig pionjärinsats genom denna avhandling.

NOTER

1. *Das Fragmentarthargum (Thargum jeruŝalmi zum Pentateuch)*. Ed. M. Ginsburger. Berlin 1899; P. Kahle, *Masoretens des Westens*. 2. Das palästinische Pentateuchtargum... Mit einem Beitrag von R. Edelman... Stuttgart 1930 (Texte und Untersuchungen zur vormasoretischen Grammatik des Hebräischen, hrsg. von P. Kahle, 4. BWANT 3:14).
2. *The Bible in Aramaic. Based on Old Manuscripts and Printed Texts*. Ed. A. Sperber. 1-4B. Leiden 1959-1973; *Neophyti I. Targum Palestinense de la Bibliotheca Vaticana*. Ed. A. Díez Macho. Traducciones cotedajas de la versión castellana. Francesa: R. le Déaut. Inglesa: M.

McNamara y M. Maher. 1-6- Madrid 1968-1979 (Textos y Estudios del Seminario filológico "Cardenal Cisneros". 7-11. 20); *Pseudo-Jonathan. Targum Jonathan ben Uziel on the Pentateuch copied from the London MS (British Museum Add. 27031)*. Ed. D. Rieder. Jerusalem 1974; *The Fragment-Targums of the Pentateuch According to their Extant Sources*. Ed. and transl. M.L. Klein. 1-2. Rome 1980 (Analecta Biblica, Investigationes scientificae in res biblicas, 76); *The Samaritan Targum of the Pentateuch. A Critical Edition*. 1-3. Ed. A. Tal. Tel-Aviv 1980-1983 jfr R. Macuch, *ZDMG* 131/1981, 388-395; 134/1984, 186f.; 135/1985, 351-355; *Targum Pseudo-*

- Jonathan of the Pentateuch. Text and Concordance.* Ed. E.G. Clarke (with the collaboration of W.E. Aufrecht, J.C. Hurd and F. Spitzer). New Jersey 1984.
3. Se i tillägg till A. Díez Machos utgåva (not 2) främst J. Bowker, *The Targums and Rabbinic Literature. An Introduction to Jewish Interpretations of Scripture.* Cambridge 1969; M. Aberbach-B. Grossfeld, *Targum Onkelos on Genesis 49. Translation and Analytical Commentary.* Missoula, Mont. 1976 (SBL. Aramaic Studies, 1); M. Aberbach-B. Grossfeld, *Targum Onkelos to Genesis. A Critical Analysis together with an English Translation of the Text.* Denver, Colo. 1982; *Targum du Pentateuque. Traduction des deux recensions palestiniennes complètes* par R. le Déaut avec la collaboration de J. Robert. 1-4 Paris 1978-1980 (Sources chrétiennes, 245, 256, 261, 271); I. Drazin, *Targum Onkelos to Deuteronomy. An English Translation of the Text, with Analysis and Commentary.* New York 1982.
 4. Se R. Hayward, Some Notes on Scribes and Priests in the Targum of the Prophets, *JJS* 36, 1985, 210, not 2.
 5. D.M. Golomb, *A Grammar of Targum Neofiti.* Atlanta, Georgia, 1985 (Harvard Semitic Monographs, 34).
 6. E.E. Knudsen, *A Targumic Aramaic Reader. Texts from Onkelos and Jonathan. With Introduction and Glossary.* Leiden 1981 (Semitic Study Series, 5).
 7. B. Grossfeld, *A Bibliography of Targum Literature.* 1-2 Cincinnati-New York 1972-1977 (Bibliographica Judaica, 3, 8).
 8. McNamara, *The New Testament and the Palestinian Targum to the Pentateuch.* Rome 1978 (Analecta Biblica, 27); J. Komlosh, *Ham-miqra' b^e-or ha-targum/The Bible in the Light of the Aramaic Translation.* Tel-Aviv 1973 (Bar-Ilan University Series of Research Monographs); beträffande arbetena av M. Aberbach-B. Grossfeld (1976 och 1982) respektive I. Drazin (1982), se not 3.
 9. Se inledningsvis *Att översätta Gamla testamentet. Betänkande av 1971 års bibelkommitte för Gamla testamentet.* Stockholm 1974 (SOU 1974:33), 19-21; E. Würthwein, *The Text of the Old Testament. An Introduction to the Biblia Hebraica.* Transl. by E.F. Rhodes, London 1980, 12-41 (med utförliga litteraturhänvisningar).
 10. Angående den sk synoden i Jamnia, se tex J.P. Lewis, What Do We Mean by Jabneh?, *JBR* 32, 1964, 125-132; P. Schäfer, Die sogenannte Synode von Jabne, *Judaica* 31, 1975, 54-64, 116-124; G. Stemmerger, Die sogenannte „Synode von Jabne“ und das frühe Christentum, *Kairos* 19, 1977, 14-21. Vad gäller den judiska liturgins utveckling i antiken, se omfattande bibliografiska hänvisningar i J. Maier, *Jüdische Auseinandersetzung mit dem Christentum in der Antike.* Darmstadt (EdF 177), 239-247, noterna 397-472.
 11. Se speciellt M.L. Klein, The Preposition קדם ('Before'): A Pseudo-Anti-Anthropomorphism in the Targums, *JThS* 30, 1979, 502-507; *idem*, The Translation of Anthropomorphisms and Anthropopathisms in the Targumim, *Supplements to VT* 32, 1980, Leiden 1981, 162-177.
 12. D. Muñoz León, Apéndice sobre El Memra de Yahweh en el MS Neophyti I, i *Neophyti I*, ed. A. Díez Macho (se not 2), vol. 3, 70-83; *idem*, *Dios-Palabra. Memra en los Targumim del Pentateuco I.* Granada 1974 (Institucion San Jeronimo, 4); *idem*, *Gloria de la Shekinah en los Targumim del Pentateuco.* Madrid 1977; R. Hayward, The Memra of YHWH and the Development of its Use in Targum Neofiti I, *JJS* 25, 1974, 412-418; *idem*, Review of D. Muñoz León, Dios Palabra, *JJS* 27, 1976, 94.96; *idem*, Review of D. Muñoz León, Gloria de la Shekinah en los Targumim del Pentateuco, *JJS* 30, 1979, 99-102; *idem*, Memra and Shekinah. A Short Note, *JJS* 31, 1980, 210-213; A.M. Goldberg, Die spezifische Verwendung des Terminus Shekinah im Targum Onkelos als Kriterium einer relativen Datierung, *Judaica* 19, 1963, 43-61; *idem*, *Untersuchungen über die Vorstellung von der Shekinah in der frühen rabbinischen Literatur - Talmud und Midrasch.* Berlin 1969 (Studia Judaica, 5).
 13. För att i någon mån antyd och illustrera vad jag menar, vill jag hänvisa till de metodiska impulser som kan avinnas J. Maiers sätt att utifrån en bestämd frågeställning bearbeta ett talmudiskt textmaterial genom en kombination av kontextanalys, traderings- stoff-, motiv- och formhistoriska iakttagelser för att därigenom nå fram till en helhetskonception av *Jesus von Nazareth in der talmudischen Überlieferung.* Darmstadt 1978 (EdF 82); eller N.A. van Uchelens sätt att gripa sig an uppgiften 'The Targumic Versions of Deuteronomy 33:15. Some remarks on the origin of a traditional exegesis', *JJS* 31, 1980, 199-209, som bla visar hur väsentliga bidrag ett närstudium av en enda targumvers kan ge till frågan om relationen mellan targumversionerna; viktiga metodiska problemöversikter ges också i tex A. Goldberg, Form-Analysis of Midrashic Literature as a Method of Description, *JJS* 36, 1985, 159-174; och i P. Schäfer, Research into Rabbinic Literature: An Attempt to Define the Status Questionis, *JJS* 37, 1986, 139-152 (med utförliga referenser till metodiskt väsentliga bidrag).
 14. Med rätta har Dr. Syrén konsulterat bla följande verk: *Targum Onkelos*, hrsg. och erläutert von A. Berliner. 1-2. Berlin 1884; M. McNamara, Some Early Rabbinic Citations and the Palestinian Targum to the Pentateuch, *RStOr* 41, 1966, 1-15; R. le Déaut, *Introduction à la littérature targumique.* 1. Rome 1966; M.M. Kasher, *Targumē hat-tōrah.* Jerusalem 1974 (*Tōrah š'lemāh*, 24); och M. Aberbach-B. Grossfeld, *op. cit.*, 1976 (se not 3).
 15. A. Goldberg, *op. cit.*, 1985 (not 13).
 16. Se ovan not 12.
 17. R.P. Gordon, The Targumists as Eschatologists, *Supplements to VT* 29, 1977, 113-130; beträffande Komlosh och McNamaras arbeten, se bla not 8.
 18. J. Heinemann, Aggadah and Its Development. Jerusalem 1974 (hebr.); A. Shinan, *The Aggadah in the Aramaic Targums to the Pentateuch. Literary Analysis and Description...* 1-2. Jerusalem 1979 (hebr. med engelsk sammanfattning).
 19. Det är främst när det gäller paralleller till targumaterialet hos Filon, kyrkofäderna och i Koranen som framställningen blir för ytlig; en verklig undersökning av dessa enorma textområden hade tarvat speciella monografier; det erfar man snart, då man orienterar sig i de

Filon-källor och de Filon-bibliografier, som förtecknas tex i P. Borgen, *Filo, diasporajøde fra Aleksandria*, i H. Kvalbein (red.), *Blant skrifflærde og fariseere. Jødedommen i oldtiden*, Oslo 1984, 143–156, 221–224; och i noterna till H. Villadsen, *Philon og den oldkirkelige skriftfortolkning*, i S. Hidal–K.J. Illman–T. Kronholm–M. Müller–O. Skarsaune (red.), *Judendom och kristendom under de första århundradena*, 2, Stavanger–Oslo–Bergen–Tromsø 1986, 93–112; beträffande *patres*, se främst *Biblia patristica* och B. Altaner–A. Stuiber, *Patrologie. Leben, Schriften und Lehre der Kirchenväter*. Freiburg ⁸1978; vad slutligen gäller Koranens relation till gammaltestamentliga texter, se T. Kronholm, *Dependence and Prophetic Originality in the Koran*, *OrSuec* 31–32, 1982–1983 (tr. 1984), 47–70 (med referenser). Det bör kanske också anmärkas att till kyrkofadern Išo^cdad, som Dr. Syrén särskilt uppmärksammar (s. 153f), finns en relevant specialstudie: J.M. Vosté, *La benediction de Jacob d'après Mar Išo^cdad de Merw (c. 850)*, *Biblica* 29, 1948, 1–30.

20. Beträffande litteratur angående synagoga liturgi och därmed sammanhängande bibelbruk, se referenser i not 10. I synnerhet finns, menar jag, viktig hjälp att få i J. Mann–I. Sonne, *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue*. 1–2. Cincinnati 1940–1966 (reprint of vol. 1 with a Prolegomenon by B.Z. Wacholder. New York 1971/The Library of Biblical Studies/); se även J.R. Porter, *The Pentateuch and the Triennial Lectionary Cycle*, i *FS S.H. Hooke*, 1963, 163–174; bland de liturgiska texterna torde två vara särskilt relevanta: *Siddur R. Saadja Gaon*, ed. I. Davidson–S. Assaf–B.I. Joel. Jerusalem ³1963; och *Mahzor Vitry* (av R. Simḥah b. Samuel av Vitry), ed. S. Hurwitz. Berlin 1923 (nytryck: Jerusalem 1963).
21. P.S. Alexander, *The Toponymy of the Targumim with Special Reference to the Table of the Nations and the Boundaries of the Land of Israel*. Opubl. diss. Oxford 1974.
22. A. Shinan, *The 'Palestinian' Targums — Repetitions, Internal Unity, Contradictions*, *JJS* 36, 1985, 72–87, cit. s. 87.